

Städjans Edelweiss

- om ut- och inplanterade växter i Dalarnas natur

Tomas Ljung och Lennart Bratt

Edelweiss ny för Dalarna ?

Det hela tog sin början på slutet av 1970-talet då en italienskfödd herre vid namn Ido Poloni ville föra med sig till Sverige ett av sina käraste minnen från hemlandet, den sägenomspunna växten edelweiss. Med sommarvistelse på Foskdalsvallen i Särna fann han det naturligt att välja Dalarnas kanske mest alpina plats för utplanteringsförsöket, nämligen Städjans topp. Medförandes ca 20 plantor från Cortina i norra Italien planterade Ido sin edelweiss på lämpliga klippor som liknade de där växten har sin naturliga hemvist. Här fann sig också det ståtliga korgblomstret väl till rätta och har blommat årligen och Lägrar än idag några av Städjans klippavsatser. Växten har inte lyckas sprida sig med frön och tycks heller inte föröka sig vegetativt. De plantor som sattes på nordsidan har slutat blomma och verkar vara borttynande.

Om edelweiss, *Leontopodium alpinum*, kan nämnas att den först beskrevs på 1500-talet av botanisten Pierandrea Mattioli. Släktet *Leontopodium* omfattar ett 40-tal arter med huvudsaklig hemvist i Öst- och Centralasiens bergs- och stäpptrakter. I Europa är edelweiss släktets enda representant där den växer i höglänta bergstrakter från Karpaterna i öster till Jurabergen och Pyreneerna i väster samt Appeninerna i söder. Dess säregna skönhet har gjort den eftertraktad, varför den i flera länder är fridlyst.

Edelweiss är en svärodland växt, då den har tre olika slags blommor; såväl skild- som samkönade. Risken är stor att Dalarnas bestånd saknar någon könlig enhet.

Andra konstigheter

Där den idylliska Sundbornsån passerar Lilla Hytnäs, alltså granngården till Carl Larssons, kan en inte ont anande botanist lätt ådraga sig hjärtsvikt. Längs de vassbevuxna dystränderna blommar nämligen inte bara bågsäv och strandklo, utan här står också praktfulla exemplar av **kärrtörel**, *Euphorbia palustris* och **kåltistel**, *Cirsium oleraceum* och blommar som vore Sundbornsån själva Svine-sund eller någon Gotländsk vät.

I sådana här fall gäller det att hålla dalafloran i minnet, eller åtminstone ha så pass med is i magen att man kollar Mossbergs flora innan man tänder havannan. Och för den som snubblar över ett bestånd med **adam och eva** under sin rut-inventering i söderbärketrakten kan vi bara säga: sitt ned och ta det mycket kallt!

Vid Pungmakarbo, i skuggan av Bispbergs klack, finns en fin torrbacke intill en gård, där höstlåsbräken och mosippa växer. Bland mosipporna står också några **backsippor** sedan många år och blommar snällt i maj. De tycks trivas utmärkt, men gör inga ansatser att spridas.

Inte många känner till att Tivedens **röda näckros** blommar varje år i sjön Aspans östligaste vik söder om Falun. Liksom snåren med kornell och blåtry i skogen intill är näckrosen ditförd för många decennier sedan av trädgårdsmästarna vid Vassbo trädgårdsskola. Kanske var dalaflorans **vattenblink**, *Hottonia palustris*, i Liljan också bara en ofrivillig semestervärd där den flöt omkring utanför sommarvillorna några år kring sekelskiftet?

Och vad skall vi tro om **kungsängsliljan**, som omnämns som dalsk i Krok-Almqvists flora, men som tycks vara en väl bevarad hemlighet för oss i DABS ?

Under bokarna i Garpenberg

Under de resliga bokarna vid det gamla torpet Hagbo, sydöst om Garpenberg, doftar **ramslöken** i sommarkvällen bland **bingel**, **buskstjärnblomma**, **mysk-madra** och **lundslok**. Likheten med en lund på Söderåsen är förvillande. Och på de solbelysta kalkhällarna vid Långviksgruvan lyser **blodnäva** och **blåeld** ikapp bland **kärleksört**, **flemtimotej** och **brudbröd**. Nere i strandkärret mot Gruvsjön breder vidsträckta vassar av **jättestarr**, *Carex riparia*, ut sig, ur vilka en eller annan **slokstarr** och **kärrbräken** höjer sig. Även vid sjön Svartfjällens norra ände har kärrbräken fått en chans att slå sig ned och bildar här större bestånd.

Ja, det är många kullar av jägmästarelever vid "Skogis" i Garpenberg som utöver fältstudierna i skolans vidsträckta arboretum även har fått förmånen att företa såväl skånska som uppländska floravandringar i markerna kring Garpenbergs lilla gruvsamhälle. Detta har varit möjligt genom en ivrig utplanteringsverksamhet under flera decennier. Att även den nyupptäckta lokalen för kärrbräken vid Valla mosse skulle vara utplanterad förnekas dock bestämt från skogshögskolehåll (se artikel sid 7).

Nu är Skogis' saga all och relikterna från sommarkurserna får hädanefter konkurrera på den ordinarie bergslagsvegetationens villkor.

Om du skulle möta en ergasiofygofyt

Nå, hur ska då edelweissen behandlas i vårt floraarbete, undrar nu vän av ordning, alltså florarapportören. Ja, eftersom den nu växer där uppe på Stadjans topp kan den knappast förbigås som en vanlig rabattväxt, även om klara paralleller till sådana finns. I och med att arten inte visar några tecken på att sprida sig kan den dock heller inte kallas naturaliserad. Med Malmgrens (1978 & 1982) nomenklatur skulle edelweissen tillsammans med kärrtöreln, den röda näckrosen och backsippan kallas för *ergasiofygofyter*, dvs arter som är avsiktligt införda och som inte förmår sprida sig i naturlig vegetation.

De flesta ergasiofygofyter är alltså arter som inte hör hemma här och som saknar förutsättningar att spridas spontant. De kan dock bli gamla på sina växtplatser. Man kan inte undgå att slås av tanken på parallellen till vår gamla välkända **äkta stormhatt** vid Trostbäcken i Vika. Arten omnämns redan 1739 av Linnés svärfar Moraeus och tycks sedan dess ha bitit sig kvar på platsen, där allt talar för att den från början har odlats. Tiden har givit växten en plats bland våra riktiga inhemska arter och till och med erkänt den som sårbar i våra rödlistor. Hur länge ska vi få vänta innan Idos edelweiss betraktas på samma sätt?

En stor grupp närstående växter är de vanliga *kulturflyktingarna*, alltså de som spritts från trädgårdar eller med utkast och som sedan framgångsrikt etablerar sig inom ett större eller mindre område i grannskapet. Hit hör den nordamerikanska **gyckelblomman**, *Mimulus guttatus*, i Furudal och i Rottneby, barn av den klåfingrige bergsassessor I. G. Classons experiment på 1800-talet. Vi finner i denna kategori även den ymnigt blommande **gula dagliljan**, *Hemerocallis*, i de lundartade resterna av Grängshammars gamla bruksträdgård i Silvberg Intill den ovan nämnda idyllen i Lilla Hyttlös i Sundborn har för övrigt **trädgårdsklematis** förvandlat en liten lövskogsdunge till en rent aruvimisk tropikskog.

Klassiska kulturflyktingar i Dalarna är liljorna **brandlilja** och **krollilja**, *Lilium bulbiferum* och *martagon*, som på många håll har spritt sig explosivt på hyggen, fåbodvallar, och i vägkanter. Även hos **fingerborgsblomman**, *Digitalis*, har liknande beteende iakttagits i bl a Silvberg.

Officiell praxis

I vår egen Dalafloa (Almquist 1949) behandlades kulturflyktingarna ganska slumpmässigt beroende på att Gunnar Samuelsson inte brydde sig så mycket om dem. De som togs upp kom därför att beskrivas som småstilsarter, med förenklade beskrivningar. Kanske var det därför som salig Gunnar avstod från att nämna den **aklejruta** han fann blommande i de förvildade utkanterna av Solbackens sanatoriepark under en av sina sista vistelser där i början av 1940-talet¹.

¹

Senare landskapsfloror samt de flesta pågående landskapsfloreprojekt har varit betydligt mer ambitiösa med att dokumentera även den typ av arter som edelweissen representerar. Så kommer sannolikt även DABS att agera i det pågående inventeringsarbetet, och projektgruppen för floran har som ambition att snarast behandla frågan och ange riktlinjer för inventerarna.

I den kommande *Flora Nordica* har man en betydligt enklare indelning. Som *inhemska* betraktas sådana arter som är ursprungliga eller inkomna före år 1700. Som *etablerade* betraktas arter som har kommit in efter år 1700 och som har haft två generationer på platsen eller haft stark vegetativ spridning under mer än 30 år (perenner), eller överlevt mer än 10 år genom egen fröspridning (annueller). Som *tillfälliga* betraktas arter som är beroende av tillförsel utifrån för överlevnaden. Vår edelweiss skulle alltså hamna i den sistnämnda gruppen.

Det var inte med blida ögon Länsstyrelsen såg på Ido Polonis utplantering av edelweiss på Städjan. I reservatsföreskrifterna hade dock inget nämnts om inplantering av växter, så myndighetsherrarna fick bita i det sura äpplet och låta alpväxten stå kvar, till Falu-Kurirens förtjusning. De föreskrifter som gäller idag förbjuder dock all inplantering av växter och djur (om någon skulle få för sig att plantera in murkrypare, gems eller murmeldjur). Detta gäller för övrigt de allra flesta av länets naturreservat. Ur Falu-Kuriren 16/12 1978.